

НЭП у Беларусі

Эканамічная палітыка савецкай дзяржавы ў адносінах да прыватнай прамысловай вытворчасці

Людміла ДОЎНАР,
кандыдат гістарычных
навук

У сучаснай Беларусі надаецца вялікая ўвага развіццю дробнага бізнесу менавіта як вытворчасці, а не толькі як камерцыі. Для таго каб выкарыстаць усе перавагі прыватнай ініцыятывы ў справе стымулявання росту эканомікі, неабходна, з улікам памылак і дасягненняў мінулых гадоў, выпрацаваць аптымальную дзяржаўную палітыку. Таму вывучэнне прыватнай прамысловай вытворчасці БССР у перыяд НЭПа мае практычнае значэнне.

Увядзенне НЭПа ў СССР у 1920-х гадах прывяло да адраджэння рыначных узаемаадносін і стварэння адпаведнай эканамічнай інфраструктуры. Адным з яе элементаў стала вытворчае прадпрыемства – сістэматычная працоўная дзейнасць прыватных асоб, накіраваная на атрыманне прыбытку ад прамысловай прадукцыі, зробленай імі на ўласных ці арандаваных прадпрыемствах. Буйная прамысловасць на той час была нацыяналізавана, таму прыватныя прадпрыемствы ў перыяд НЭПа характарызаваліся нізкім узроўнем механізацыі вытворчасці і абмежаванай колькасцю наёмных рабочых. Тым не менш іх функцыянаванне ва ўмовах рынку было больш эфектыўнае, чым прыналежных дзяржаве. Якой жа была палітыка ў адносінах да прыватных вытворцаў у Беларусі ў 1921–1928 гадах?

Савецкая ўлада не здолела наладзіць вытворчасць на нацыяналізаваных прадпрыемствах на такім узроўні, каб можна было

забяспечыць краіну неабходнымі таварамі. Таму былі створаны ўмовы для аднаўлення дробнатаварнай прыватнай вытворчасці, якая не патрабавала вялікіх затрат на сыравіну, паліва і абсталяванне. Стаўленне бальшавікоў да прадпрыемнікаў было неадназначным. Пастанова ЦК РКП(б) ад 14 мая 1921 года дэкларавала «велізарнае значэнне саматужнай прамысловасці ў справе вытворчасці тавараў шырокага ўжытку і садзейнічання сельскай гаспадарцы» [1, л. 42]. Аднак уладальнікаў прыватных прадпрыемстваў адносілі да варожага класа буржуазіі. У «спрадвечна дробнабуржуазнай» Беларусі прыватны капітал «пагражаў вялікай небяспекай савецкаму камуністычнаму будаўніцтву» [2, л. 59]. У рэзалюцыі V з'езда КП(б)Б ад 15 кастрычніка 1921 года было сказана: «Новая эканамічная палітыка стварыла ўмовы, спрыяльныя для жыцця і развіцця дробнай буржуазіі. Задача партыі ў адносінах да гэтых слаёў насельніцтва ў тым, каб утрымліваць іх у эканамічнай залежнасці ад дзяржавы, адхіліўшы ўсе думкі пра ўдзел буржуазных элементаў у палітычным жыцці дзяржавы і ў кіраванні дзяржавай» [3, л. 103]. Падатковая палітыка савецкай дзяржавы ў 1921–1923 гадах спрыяла развіццю прыватных прадпрыемстваў, якія насычалі рынак таварамі шырокага ўжытку. Сістэма падаткаабкладання, сфарміраваная ў другой палове 1921 года, налічвала 35 прамых падаткаў і 17 ускосных. Прамыя падаткі спаганялі непасрэдна з

ПРА АўТАРА

ДОЎНАР Людміла Аляксандраўна.

Нарадзілася ў Мінску. Скончыла Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт (2001).

З 2001 па 2004 год працавала выкладчыкам гісторыі ў гімназіі № 32 у Мінску.

З 2007 па 2009 год – старшы выкладчык кафедры «Мытная справа», з 2010 года – дацэнт кафедры «Гісторыя, сусветная і айчынная культура» Беларускага нацыянальнага тэхнічнага ўніверсітэта.

Кандыдат гістарычных навук (2007).

Аўтар 12 навуковых прац, у тым ліку аднаго метадычнага дапаможніка.

Сфера навуковых інтарэсаў: гісторыя эканомікі, мытная экспертыза, рэкламная справа.

даходаў падаткаплацельшчыкаў, што давала дзяржаве больш магчымасцей рэгуляваць наакупленні «буржуазных элементаў».

Самымі значымі для прадпрымальнікаў былі два агульнадзяржаўныя прамыя падаткі: прамысловы і падаходны. Прамысловы ўвялі дэкрэтам СНК ССРБ ад 1 ліпеня 1921 года. Яго павінны былі плаціць і дзяржаўныя прадпрыемствы, аднак на працягу 1921–1925 гадоў ад 96,8 да 88,7 % агульнай сумы спаганялася непасрэдна з прыватных вытворцаў і гандляроў [4, л. 43]. Прамысловы падатак складаўся з закупкі патэнта і выплаты параўнальнага збору. Патэнтам называлі дакумент на права прадпрымальніцкай дзейнасці ў сферы гандлю ці вытворчасці, а параўнальным зборам – пэўны працэнт ад абароту прадпрыемства.

Патэнт трэба было набываць два разы за год. Кошт яго вызначаўся па разраду прадпрыемства, які, у сваю чаргу, залежаў ад колькасці наёмных рабочых. Па такой прыкмеце прамысловыя прадпрыемствы з 1921 па 1924 год падзяляліся на 12 разрадаў. Калі ўладальнік вытворчага прадпрыемства наймаў 1–3 рабочых, то купляў прамысловы патэнт першага разраду. Наяўнасць 4–6 рабочых адпавядала другому разраду, 7–10 рабочнікаў – трэціму, 10–15 – чацвёртаму, 16–20 рабочых – пятому і г.д. [4, л. 51].

Адсутнасць наёмных работнікаў на прыватным вытворчым прадпрыемстве давала права яго ўладальніку купляць ільготны патэнт на асабісты занятак. Рамеснікі, якія працавалі адны ў неабсталяваным памяшканні, куплялі патэнт першага разраду. Пры наяўнасці спецыяльна абсталяванага памяшкання патрабаваўся патэнт на асабісты занятак другога разраду, а за выкарыстанне дапамогі членаў сваёй сям’і – трэцяга [4, л. 510]. Дзяржава стымулявала развіццё больш буйных прадпрыемстваў з наёмнымі рабочымі, таму для іх патэнты раслі ў цане менш. Так, пераход прадпрыемства з першага разраду ў другі павышаў кошт прамысловага патэнта ў 2 разы, з другога ў трэці – у 1,5 раза, а за кожны наступны разрад трэба было плаціць толькі ў 1,3 раза болей. Такім чынам, на прамысловае прадпрыемства, дзе працавала дзесяць работнікаў, можна было наймаць дадатковую колькасць рабочых з адносна невялікімі падаткамі ў параўнанні з падатковай нагрузкай на саматужнае прадпрыемства з трыма работнікамі.

Другая частка прамысловага падатку – параўнальны збор. У сярэднім ён складаў 3 % ад абароту прадпрыемства, гэта значыць, ад цаны ўсёй вырабленай прадукцыі ці аказаных паслуг. Гэты паказчык фінансавыя інспектары вызначалі так званым «нарматыўным метадам».

Развіццё прыватнай вытворчасці ішло даволі хуткімі тэмпамі. Згодна з данымі прамысловага перапісу ад 22 снежня 1922 года, у БССР афіцыйна працавала 4846 прыватных прадпрыемстваў – у 1,8 раза больш, чым было ў 1921 годзе. На першае месца па распаўсюджанасці выйшла гарбарная вытворчасць: існавала 1286 прыватных прадпрыемстваў гэтай спецыялізацыі, што ў 4 разы больш, чым у 1921 годзе.

У беларускіх паветах, якія знаходзіліся на той час у складзе РСФСР, таксама адбывалася інтэнсіўнае развіццё прыватнай вытворчасці. У канцы 1922 года тут было 6337 прыватных прадпрыемстваў, прычым 36,7 % з іх знаходзіліся ў Гомельскай губерні. Дамінуючай галіной была харчовая прамысловасць. Прыватных млыноў тут было ў 1,6 раза больш, чым у БССР, прычым чвэрць з іх была абсталявана паравымі, газагенератарнымі ці нафтавымі механічнымі рухавікамі. У БССР 94 % вытворчых прадпрыемстваў знаходзіліся ў прыватнай уласнасці, 5 % належалі дзяржаве і 0,8 % – кааператыўным установам. У беларускіх паветах на тэрыторыі РСФСР прыватнаўласніцкімі з’яўляліся 93,5 %, дзяржаўнымі – 6,3 %, кааператыўнымі – 1,7 % вытворчых прадпрыемстваў. Відавочна, што прамысловасць у першыя гады НЭПа пераважна знаходзілася ў прыватнай уласнасці [5, л. 61].

У 1924 годзе агульная колькасць прыватных вытворчых прадпрыемстваў павялічылася да 44 892, што ў 5 разоў больш, чым было ў 1922 годзе ў БССР і ў далучаных да яе паветах. На іх працавала 73 % усіх рабочых, занятых у прамысловасці [6, л. 6]. На прыватныя прадпрыемствы прыпадала каля 68,9 % прамысловай прадукцыі Беларусі [6, л. 43]. У 1923–1924 гадах канчаткова склаўся так званы прыватны сектар эканомікі, куды ўваходзілі скупшчыкі сельскагаспадарчай сыравіны, уладальнікі вытворчых прадпрыемстваў і гандляры, якія забяспечвалі збыт прадукцыі. Прыватны сектар эканомікі не перасякаўся з дзяржаўным, што дазваляла прадпрымальні-

кам пазбягаць кантролю савецкай улады за сваёй дзейнасцю. У гэты перыяд каля 95 % прамысловых устаноў БССР належалі прыватным асобам.

Прамысловы перапіс 1924 года даў магчымасць дакладна падзяліць прыватных вытворцаў на тры катэгорыі: рамеснікі, саматужнікі і прамыслоўцы. Ён садзейнічаў правядзенню больш гнуткай сацыяльнай палітыкі адносна прыватнай вытворчасці. Бяднейшай часткай прыватных вытворцаў былі рамеснікі. Для рамесніка промысел – асноўная крыніца даходу. Ён працаваў толькі на канкрэтнага заказчыка, без гандлёвых пасрэднаў і ніколі не выкарыстоўваў наёмную працу. У сярэднім прыбытак рамесніка складаў 438,7 рубля за паўгоддзе. Прадстаўнікі некаторых вольных прафесій – мастакі, зубныя тэхнікі, гравёры – таксама лічыліся рамеснікамі, але кожны з іх у сярэднім атрымоўваў 703,5 рубля за паўгоддзе.

«Серадняцкай» часткай уладальнікаў вытворчых прадпрыемстваў былі саматужнікі. Яны займаліся дробнасерыйнай вытворчасцю на рынак праз гандлёвых пасрэднаў, ад якіх залежалі пастаўка сыравіны і збыт гатовай прадукцыі. Саматужнік заўсёды меў спецыяльна абсталяванае памяшканне для вытворчай дзейнасці і мог выкарыстоўваць працу максімум трох прафесійных рабочых і такой жа колькасці вучняў падлеткавага ўзросту. Прыбытак саматужніка складаў у сярэднім 824 рублі за паўгоддзе. Прамыслоўцам лічыўся той, хто наняў больш за тры работнікі. Дэкрэт СНК РСФСР ад 7 ліпеня 1921 года дазваляў на прыватным прадпрыемстве выкарыстоўваць працу максімум 30 работнікаў. У сярэднім прыбытак прамысловага прадпрыемства складаў 12 479 рублёў за паўгоддзе [6, л. 155].

Такім чынам, рамеснік ад саматужніка адрозніваўся ўзроўнем арганізацыі вытворчага працэсу і формай рэалізацыі гатовай прадукцыі, а саматужнік ад прамыслоўца – колькасцю наёмных рабочых на прадпрыемстве. Трэба адзначыць, што гарбары, млынары, мылавары, смалакуры, ювеліры, фатографы, ліцейшчыкі, уладальнікі цагельных заводаў, алейняў і зерняцёрак адносяліся да прамыслоўцаў, нават калі працавалі аднаасобна «па прычыне высокай даходнасці сваёй вытворчасці» [7, л. 226].

У сярэдзіне 1920-х гадоў адносіны савецкай улады да прыватнай вытворчасці

пачалі будавацца выключна на класавым прынцыпе. Тыя з прадпрымальнікаў, хто працаваў адзін або з дапамогай членаў сям'і, разглядаліся як ідэалагічна і эканамічна набліжаныя да фабрычных рабочых. У пастанове Наркамфіна БССР ад 6 студзеня 1925 года была вызначана мэта дзяржаўнай палітыкі адносна прыватнай вытворчасці. Яе сутнасць заключалася ў тым, каб «саматужнік далей саматужніка не пайшоў і не толькі не аброс наёмнымі рабочымі, а пазбавіўся ад апошніх» [8, л. 52]. На пасяджэннях акруговых саветаў рамеснай і саматужнай вытворчасці 1925 года таксама вырашылі правесці «ачыстку прыватнай вытворчасці ад эксплуатацыйнага элемента» [8, л. 71].

Рамеснікі мелі права голасу і самі маглі быць выбранымі ў органы мясцовай улады. Напрыклад, у 1925 годзе членамі гарадскіх саветаў былі 57 рамеснікаў [9, л. 67]. Калі прадпрымальнік выкарыстоўваў наёмную рабочую сілу, яго называлі «падсобным элементам фабрычна-заводскай дзейнасці». Ён не меў грамадзянскіх правоў і вымушаны быў цярпець адміністрацыйныя і эканамічныя абмежаванні з боку савецкай улады. З 1 студзеня 1925 года пачала дзейнічаць пастанова Народнага камісарыята працы Беларусі «Аб абавязковым страхаванні наёмных рабочых прыватных прадпрыемстваў». Сума сацыяльнай страхоўкі складала 15–35 % ад зарплаты наёмных рабочых і залежала ад прыбытковасці прадпрыемства. За пратэрміноўку да трох месяцаў пры выплаце сацыяльнай страхоўкі прадпрымальніка штрафавалі [9, л. 36].

У 1924–1925 гадах адбылася змена падатковага заканадаўства ў бок павышэння: прамысловы падатак павялічыўся ў 1,9 раза, а падаходны – у 5 разоў [7, л. 123]. У выніку за 1925 год у якасці прамых падаткаў рамеснікі заплацілі на 20 % больш, а саматужнікі і прамыслоўцы – амаль у 2,7 раза больш за мінулагодні паказчык [6, л. 161].

Згодна з пастановай СНК СССР ад 12 ліпеня 1925 года, падатковыя льготы атрымалі рамеснікі. Ім скасавалі параўнальны збор, панізілі кошт патэнта і памер падаходнага падатку. Саматужнікам, якія наймалі 1–3 рабочых, прамысловы падатак скарацілі ў 3 разы. У найлепшым становішчы апынуліся вясковыя саматужнікі і вясковыя рамеснікі, наогул вызваленныя ад прамых падаткаў [5, л. 298]. Падатковыя льготы

саматужнікам і рамеснікам дзяржаўная казна павінна была кампенсаваць за кошт рэзкага павышэння падаткаў на прыватных гандляроў і буйных прамыслоўцаў. Таму прамысловае падаткаабкладанне для прамыслоўцаў было павялічана ў 1,2 раза [7, л. 125]. Многія прамыслоўцы, для таго каб атрымаць ільготы, дзялілі сваё прадпрыемства на некалькі саматужных, а іх перапісвалі на блізкіх родзічаў. Часцей за ўсё прадпрыемствы «дзялілі» паміж сабой муж і жонка. Нарыклад, муж і жонка Эстэркіны з Мачулішчаў лічыліся саматужнікамі. Кожны з іх меў па лесапільні і быў наймальнікам трох рабочых [10, л. 14].

На Усебеларускай нарадзе па саматужнай прамысловасці, якая адбылася 23 кастрычніка 1925 года, упаўнаважаны прадстаўнік Дзяржбанка БССР Р. Разенгаўз заявіў: «Банкі будуць крэдытаваць толькі тых прыватнікаў, якія возьмуць пазыку больш чым на 500 рублёў пад 36 % на 1–2 месяцы». Гэтыя ўмовы былі недаступнымі для большасці саматужнікаў і рамеснікаў. Таму ім лепш было аб'яднацца ў пазыкова-ашчадныя таварыствы. Пастановай Наркамфіна Беларусі ад 1 лістапада 1925 года пазыкова-ашчадныя таварыствы былі падзелены на два тыпы: саматужныя і сялянскія [10, л. 22]. Для саматужных таварыстваў былі створаны горшыя ўмовы – яны маглі разлічваць толькі на кароткатэрміновыя крэдыты пад 12–14 % гадавых ад Дзяржбанка і Усерасійскага кааператыўнага банка. У той жа час сялянскія таварыствы мелі права атрымоўваць як кароткатэрміновыя, так і доўгатэрміновыя крэдыты ад Белсельбанка пад 2–10 % гадавых. У выніку саматужніку ці рамесніку трэба было заплаціць удвая большы паявы ўзнос, чым селяніну [9, л. 269–271]. Гэта адлюстроўвала адну з пазіцый крэдытнай палітыкі Савецкай дзяржавы: развіццё павінна толькі сельская гаспадарка, а саматужным прадпрыемствам і рамесным майстэрням дастаткова аднаўлення вытворчасці на даваенным узроўні.

Вынікам змянення сацыяльнай, падатковай і крэдытнай палітыкі дзяржавы стала паніжэнне ўзроўню развіцця прыватнай прамысловасці. У 1926 годзе ў Беларусі было зарэгістравана 61 676 прыватных прадпрыемстваў. Хоць гэта на 37 % больш, чым у 1924 годзе, роля прыватнай вытворчасці ў эканоміцы краіны стала менш значнай. Для параўнання: у 1924 годзе на

▲ Саматужны выроб прасаў

прыватныя прадпрыемствы прыпадала каля 68,9 % прамысловай прадукцыі Беларусі [11, л. 43]. У 1926 годзе на прыватных прадпрыемствах было выраблена 59,3 % прамысловай прадукцыі БССР [10, л. 10]. Тым не менш такія паказчыкі можна лічыць вельмі значнымі, бо ў іншых рэспубліках СССР доля прыватнай прамысловасці за 1924–1926 гады не перавышала 39,9 % ад агульнага аб'ёму прамысловай прадукцыі [10, л. 158]. У 1926 годзе прыватны капітал захаваў дамінуючае становішча ў апрацоўцы мінералаў, дрэваапрацоўцы, гарбарнай і харчовай вытворчасці [9, л. 9].

Прыватная прамысловасць слаба падлягала дзяржаўнаму рэгуляванню з-за тэрытарыяльнай «распыленасці» дробных прадпрыемстваў і спецыялізацыі на таварах шырокага спажывання. Савецкая ўлада імкнулася ўстанавіць кантроль над прыватнай вытворчасцю шляхам аб'яднання ўсіх саматужнікаў і рамеснікаў у вытворчыя кааператывы. Ідэя кааперацыі прапагандавалася праз саматужпрамы і спецыяльна створаныя саветы саматужнай прамысловасці [10, л. 316]. Так, на пасяджэнні СНК БССР, што адбылося 17 мая 1925 года, было вырашана актыўна «садзейнічаць стварэнню прамысловых арцелей» [11, л. 43]. Усебеларуская нарада па саматужнай прамысловасці ад

20 жніўня 1925 года прызнала прамысловую кааперацыю «пераходнай формай, якая дае магчымасць прыватным уласнікам уліцца ў армію працы, якая пануе па ўсёй Расіі і будзе панаваць на ўсім свеце» [11, л. 31]. У верасні – лістападзе 1925 года ва ўсіх акруговых цэнтрах БССР былі праведзены канферэнцыі па тэме кааперацыі. На пасяджэнні Віцебскай акруговай канферэнцыі рамеснай прамысловасці 21 кастрычніка 1925 года было вызначана, што «кааператывы – гэта пралетарызацыя саматужніка» [10, л. 135]. Да канца 1925 года ўсе акруговыя выканкамы БССР арганізавалі спецыяльныя бюро рамеснай і саматужнай кааперацыі. Асноўная ўвага звярталася на вясковых рамеснікаў, бо паводле сацыяльнага становішча яны лічыліся самымі перспектыўнымі для вытворчага кааперавання.

У 1925 годзе членамі кааператываў былі толькі 7% прыватных вытворцаў. Саматужнікі і прамыслоўцы не вельмі імкнуліся да вытворчага кааперавання. Яны абмяжоўваліся членствам у пазыкова-ашчадных таварыствах ці наогул стваралі ўласныя суполкі ўзаемнага крэдыту. Рамеснікі не мелі трывалых сувязей з прыватным гандлем, іх прыбытак залежаў ад выпадковых заказчыкаў. Яны ахвотна ўступалі ў вытворчыя арцелі і кааператывы, бо там іх забяспечвалі сыравінай і паўфабрыкатамі па нізкіх цэнах і гарантавалі планавы заказ на гатовую прадукцыю ад дзяржустаноў [9, л. 370].

У сярэдзіне 1920-х гадоў сацыяльная палітыка Савецкай дзяржавы адносна прыватнай вытворчасці была накіравана на тое, каб сярод прыватнікаў пераважалі рамеснікі, якія не мелі фінансавай магчымасці павысіць вытворчасць сваіх прадпрыемстваў за кошт найму рабочай сілы. Гэта зрабіла курс на каапераванне прыватнай вытворчасці, што праводзіўся савецкай уладай, больш эфектыўным. План інтэнсіўнай кааперацыі прыватнай вытворчасці быў зацверджаны на пасяджэнні ВСНГ БССР, якое адбылося 26 снежня 1925 года [12, л. 192]. Згодна з ім, саматужнікаў і рамеснікаў спачатку актыўна заахвочвалі ўступаць у пазыкова-ашчадныя таварыствы, дзе яны маглі атрымаць пазыку як грашамі, так і сыравінай. На другім этапе вытворцы, якія не здолелі выплаціць крэдыт у тэрмін, павінны былі ўступіць у вытворчыя кааператывы. Член вытворчага кааператыва страчваў сваю

гаспадарчую самастойнасць. Ён больш не мог сам вызначаць, колькі яму вырабляць прадукцыі і па якой цане прадаваць, не меў права наймаць рабочых, удасканальваць сваю вытворчасць, атрымоўваць дадатковы прыбытак. З другога боку, яму даваўся шэраг ільгот. Напрыклад, згодна з пастановай эканамічнай нарады пры СНК БССР ад 12 лютага 1926 года, дэфіцытнымі паўфабрыкатамі забяспечвалі ў першую чаргу членаў вытворчых кааператываў. Продаж сыравіны прыватным вытворцам прадпісвалася ажыццяўляць так, «каб садзейнічаць іх уступленню ў кааператывы» [12, л. 3]. На апошнім этапе кааперавання прыватнай вытворчасці кааператывы саматужнікаў і рамеснікаў павінны былі аб'яднацца ў акруговыя саюзы, а тыя падпарадкоўваліся Беларускаму рэспубліканскаму саматужна-рамеснаму цэнтру (Белсаматужпрамсаюзу).

Савецкая ўлада стварыла спрыяльныя ўмовы для развіцця вытворчых кааператываў. Іх у першую чаргу забяспечвалі дэфіцытнай сыравінай і абсталяваннем, ім здавалі ў арэнду прамысловыя прадпрыемствы на льготных умовах [11, л. 372–375].

Кааператывы плацілі тыя самыя падаткі, што і дзяржаўныя ўстановы. Яны былі на 20–30% ніжэйшыя за падаткі для прыватных прадпрыемстваў. Некаторыя арцелі наогул не падлягалі падаткаабкладанню. У прыватнасці, вытворчыя кааператывы бляхароў і алейшчыкаў у Бабруйску ніякіх падаткаў Савецкай дзяржаве не плацілі, хоць прыбытак кожнай з гэтых арганізацый перавышаў чатыры тысячы рублёў, што аналагічна заможнаму саматужнаму прадпрыемству [11, л. 54, 88].

Ствараліся ўзорныя кааператывы рамеснай вытворчасці, якія атрымоўвалі шчодрую фінансавую падтрымку ад дзяржаўных устаноў. Напрыклад, паставай Наркамгандлю ад 24 кастрычніка 1927 года, у беларускім саюзе саматужна-прамысловай кааперацыі быў заснаваны спецыяльны аддзел па загатоўцы саматужна-мастацкіх вырабаў. Абаротны капітал для вытворчых кааператываў гэтага кірунку склаўся наступным чынам: Таварыства Чырвонага Крыжа ахвяравала тры тысячы рублёў, Белсаматужпрамсаюз выдзеліў дзесяць тысяч рублёў, Белсельбанк аформіў доўгатэрміновы крэдыт на дзесяць тысяч рублёў. На гэтыя грошы купілі замежнае

абсталяванне, неабходнае для павышэння якасці саматужна-мастацкіх вырабаў членаў кааператыва [13, л. 292].

Прывілеі для кааператыўнай вытворчасці падштурхнулі некаторых прадпрымальнікаў афармляць фіктыўныя арцелі, дзе яны разам з наёмнымі рабочымі лічыліся раўнапраўнымі членамі. Такі шлях пазбаўляў прадпрымальніка ад павышаных падаткаў і ўзмоцненага кантролю з боку інспектараў па ахове працы. Аднак, згодна з артыкулам 80 Крымінальнага кодэкса БССР, стварэнне лжэкааператываў каралася пазбаўленнем волі да двух гадоў. На працягу 1927 года за гэта былі пакараны 138 чалавек, большасць з якіх – жыхары Мінска і Віцебска [14, л. 33].

У 1927–1928 гадах назіралася скажэнне асноўных прынцыпаў падаткаабкладання. У БССР існавала сістэма цвёрдых падатковых заданняў, якія атрымлівалі фіналдзелы кожнага падатковага ўчастка. Таму раённыя падатковыя камісіі былі заклапочаны не дакладным улікам абаротаў і даходаў прыватных вытворчых прадпрыемстваў, а размеркаваннем вызначанай на ўчастак сумы падаткаў. У выніку адны прыватныя вытворцы былі вымушаны плаціць завышаныя падаткі, а другія – заніжаныя [15, л. 183]. Пастановай ЦВК СССР ад 3 жніўня 1927 года былі адменены ўсе льготы для прыватных вытворцаў [13, л. 213]. Сярэдні кошт прамысловага патэнта павялічыўся на 14,4 % [15, л. 111]. Пастановай ЦВК СССР ад 3 жніўня 1927 года былі адменены ўсе льготы для прыватных вытворцаў [15, л. 213]. Сярэдні кошт прамысловага патэнта павялічыўся на 14,4 % [16, л. 111]. Згодна з пастановай СНК БССР ад 10 жніўня 1928 года, памер патэнтнага збору быў пастаўлены ў залежнасць ад спецыялізацыі вытворчасці [16, л. 573]. Тыя, хто меў прадпрыемствы высокай даходнасці або займаўся вытворчасцю тавараў «не першай неабходнасці», плацілі за патэнты на 27 % больш, чым раней. Гэта датычылася самых распаўсюджаных на Беларусі саматужных спецыяльнасцей – млынароў і гарбароў, смалакураў і мылаваараў, фатографіі і ювеліраў, кандытараў і зубатэхнікаў, гравёраў і ліцейшчыкаў, уладальнікаў лесапілак і фарбавальных майстэрняў, вытворцаў капелюшоў, драўляных ложкаў і кардонных каробак. Астатнія прадпрымальнікі куплялі патэнты па сярэдніх стаўках, якія таксама

былі павялічаны на 7–10 % у параўнанні з мінулагагоднім [16, л. 508].

Трэба адзначыць, што для дзяржаўнай і кааператыўнай вытворчасці падаткі былі заўсёды ніжэйшыя. Так, у 1927–1928 гадах абкладанне падаходным падаткам для дзяржпрамысловасці складала каля 8 %, для кааператываў – 5,9 %, а прыватныя асобы вымушаны былі плаціць 17–25 % ад даходу прадпрыемства [16, л. 125]. Надбаўка ў мясцовы бюджэт для дзяржаўных і кааператыўных устаноў не перавышала 25 % сумы прамысловага падатку. Саматужнікі і рамеснікі плацілі 35 %, а прамыслоўцы – 50 % сумы прамысловага падатку [17, л. 2].

У такіх умовах саматужнікам і рамеснікам стала больш выгадна ўступаць у вытворчыя кааператывы, дзе яны аказваліся пад больш пільным кантролем савецкай улады. У 1928 годзе аб'ём прыватнай вытворчасці БССР панізіўся амаль удвая ў параўнанні з узроўнем 1926 года і склаў 18 % ад валавога абароту краіны [17, л. 105]. Аднак гэта было значна больш, чым у іншых рэспубліках СССР, дзе на прыватныя прадпрыемствы прыпадала каля 6 % ад валавога абароту [18, л. 8]. Справа ў тым, што ў Беларусі прыватны капітал меў моцныя пазіцыі ў мукамольнай вытворчасці: яна была вельмі запатрабаваная ў сельскагаспадарчай краіне.

У канцы 1929 года на тэрыторыі Беларусі існавала 2686 прыватных вытворчых прадпрыемстваў, што складала толькі 3,5 % ад даваеннага ўзроўню. Яны працавалі пад пільным кантролем органаў савецкай улады і нярэдка абслугоўвалі патрэбы дзяржўстаноў.

Новая эканамічная палітыка дала больш свабоды прыватнай ініцыятыве ў прамысловасці і гандлі. Аднак прыватнік мог працаваць толькі ў дробнатараварнай вытворчасці на ўнутраным рынку. Дзяржава захавала за сабой манополію на знешні гандаль і буйную вытворчасць. На працягу 1921–1924 гадоў адбываўся хуткі рост прыватных прадпрыемстваў, якія дамінавалі ў харчовай, гарбарнай, дрэваапрацоўчай і лёгкай прамысловасці. Асноўную масу складалі саматужнікі. Іх дробнатараварныя прадпрыемствы хутка аднавіліся пасля ваенна-палітычных катаклізмаў і здолелі забяспечыць мясцовае насельніцтва таварамі шырокага ўжытку. На прыватныя прадпрыемствы прыпадала значная част-

ка прамысловага абароту краіны. Р. Рак у сваёй манаграфіі назваў Беларусь «краінай дробна-рамеснай прамысловасці, якая добра выконвала тут функцыю таварнага забеспячэння ўнутранага рынку, садзейнічала змяншэнню ўзроўню беспрацоўных і мела шырокія перспектывы для далейшага развіцця» [19, с. 6].

У 1925–1926 гадах акрэслілася тэндэнцыя зніжэння ўзроўню арганізацыі вытворчага працэсу на прыватных прадпрыемствах. Прыватная вытворчасць пачала насіць пераважна рамесны характар, і яе роля ў эканоміцы краіны стала менш значнай. У 1928 годзе адбылося рэзкае падзенне колькасці прыватных прадпрыемстваў. Сучасны гісторык А. Сасім лічыць, што прычынай таму былі змены ў сацыяльна-эканамічнай палітыцы дзяржавы, накіраванай на выцясненне прыватнага капіталу, што каапераванне было выключна палітычнай акцыяй: «Эканамічная практыка даказала большую эфектыўнасць капіталістычнай уласнасці. Аднак ідэалогія радыкальнага марксізму, прыхільнікамі якой былі члены КП(б)Б, прымушала глядзець на ўладальнікаў прыватных прадпрыемстваў як на класавых ворагаў пралетарыяту. Таму кааператыўнай уласнасці аддавалася перавага перад прыватнай» [20, с. 88].

ЛІТАРАТУРА

1. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей – НАРБ). – Фонд 4. – Воп. 2. – Спр. 17.
2. НАРБ. – Фонд 15. – Воп. 1. – Спр. 1582.
3. НАРБ. – Фонд 18. – Воп. 1. – Спр. 11.
4. НАРБ. – Фонд 18. – Воп. 1. – Спр. 179.
5. НАРБ. – Фонд 18. – Воп. 1. – Спр. 205.
6. НАРБ. – Фонд 30. – Воп. 2. – Спр. 727.
7. НАРБ. – Фонд 18. – Воп. 1. – Спр. 199.
8. НАРБ. – Фонд 30. – Воп. 2. – Спр. 823.
9. НАРБ. – Фонд 30. – Воп. 2. – Спр. 888.
10. НАРБ. – Фонд 30. – Воп. 2. – Спр. 1009.
11. НАРБ. – Фонд 30. – Воп. 2. – Спр. 1016.
12. НАРБ. – Фонд 30. – Воп. 2. – Спр. 1033.
13. НАРБ. – Фонд 44. – Воп. 1. – Спр. 136.
14. НАРБ. – Фонд 44. – Воп. 1. – Спр. 166.
15. НАРБ. – Фонд 44. – Воп. 1. – Спр. 1295.
16. НАРБ. – Фонд 63. – Воп. 1. – Спр. 1039.
17. НАРБ. – Фонд 93. – Воп. 1. – Спр. 4560.
18. НАРБ. – Фонд 93. – Воп. 1. – Спр. 6480.
19. Рак, Р. Да пытання геаграфічнага размяшчэння дробнарамесніцкай вытворчасці па БССР / Р. Рак. – Мінск, 1932. – 85 с.
20. Сасім, А.М. Промышленность в Беларуси в XX столетии / А.М. Сасім. – Мінск: УП «Экоперспектива», 2001. – 226 с.